

СТАТИИ

УДК: 323.285(497.731)”1911”

РЕКОНСТРУКЦИЈА НА БОМБАШКИОТ АТЕНТАТ ВО
ШТИП ОД 1911 ГОДИНА*Верица Јосимовска*

доцент на Универзитетот „Гоце Делчев“ – Штип

м-р Елена Јосимовска

Abstract

Dynamite actions of the Macedonian revolutionary organization known as “monkey attacks” from 1911-1912 had disturbed the public and a lot of attention had been paid in the press. This paper presents the reconstruction of the first bombing attack in Stip from 1911 through numerous articles in the then daily newspapers of the Balkan Peninsula and gives information about the population that was injured in it.

Keywords: Shtip, Ottoman Empire, attacks, newspapers

Во периодот пред Балканските војни, османлиската држава се соочувала со длабока економска, социјална и политичка криза. Надежите на населението за реформирана и стабилна држава по победата на младотурците во 1908 година станале големо разочарување. По задушнувањето на контрареволуцијата во 1909 година, младотурците наместо да продолжат со ветените реформи, се насочиле кон донесување нови законски одредби¹, мерки на притисок и казни со кои се зголемувал револтот на населението.

Ситуацијата во Македонија станала повеќе од безнадежна, владеело безредие и несигурност за населението, се случувал секојдневен терор и убивање на неделното население, пред сè поради дејствувањето на ВМОРО, која изведувала терористички акции како провокација, но и поради дивеењето на разните банди и одметници.

Меѓу терористичките акции и атентати на ВМОРО извршени во периодот 1911/1912 година се издвојуваат т.н. „магарешките атентати“, со кои само се влошила положбата. Првиот бил во Штип на 4 декември (нов стил) 1911 година, кој кај штипјани останал запаметен како „бумбата у Шардавано“, а следните

¹ Особено впечатливи биле Законот за ликвидирање на разбојништвото и анархијата во румелиските вилаети, поткрепен со акции за разоружување на населението, и Законот за колонизација на Македонија, чија примена предизвикала револт особено кај христијанското население.

на 1 август 1912 година во Кочани² и на 28 август во Дојран³. Овие атентати имале за цел да го поттикнат турскиот фанатизам и да предизвикаат убивање на недолжното христијанско население, со што би се придобила европската јавност против Турците.⁴

Во историографијата, „магарешките атентати“ само се спомнуваат, и тоа повеќе како доказ за преминувањето на Македонската револуционерна организација од индивидуален кон масовен терор. Но, задачата на овој труд е друга – имено, врз основа на материјалите од балканскиот печат да се прикажат случувањата во Штип од 4 декември (21 ноември по стар стил) 1911 година. За „магарешките атентати“ во Штип информирале софиските весници *Прапорец*⁵, *Камбана*⁶, *Вар-*

² При атентатот во Кочани експлодирале две бомби и биле убиени 28 Турци, а како реакција на тоа, толпата и војската од тамошниот гарнизон убила 38 Македонци, меѓу кои и неколку деца, додека бројот на повредените достигнал 466 души. Манол Пандевски, *Политичките партии и организации во Македонија (1908-1912)*, Скопје, 1987, 65.

³ Во Дојран, според едни извори, загинале 13 Турци, а биле ранети 42 Турци и тројца Македонци, а според други, биле убиени 60 Турци и 5-6 Македонци. М. Пандевски, *цит. дело*, 425.

⁴ Британските дипломатски претставници известувале за честите инциденти и изливи на муслиманска фанатичност, поради што страдале невини жртви од христијанска вероисповед во Македонија. Такво е и известувањето на Хари Лем, британскиот генерален конзул во Скопје, за настанот што се случил во Штип. Тој го опишува теророт на муслиманското население, фанатизмот придружен и со суровоста на акциите на жандармеријата кон цивилното христијанско население. Државен архив на Македонија (натаму: ДАРМ), М-1606, сн. 493-494, PRO FO294/38, 14.12.1911.

⁵ *Прапорец (Пряпорец)* е бугарски весник кој излегувал во Софија во периодот помеѓу 1898 и 1932 година и бил орган на Демократската партија. Меѓу неговите активни соработници се Григор Василев, Андреј Љапчев, Георги Тодоров и други. Првично, весникот излегувал двапати или трипати неделно, а од 1910 година е дневен весник. Во 1908 година директор на весникот станал Петко Пенчев, а главен уредник Васил Пасков. Неговата редакциска комисија ги вклучувала и Трајчо Доревски, Тома Карајовов и Данаил Крапчев.

⁶ *Камбана* е бугарски весник кој излегувал во Софија од 1907 до 1919 и од 1924 до 1935 година. Весникот е основан од Крсте Станчев и од Кирил Коларов во 1907 година и првично стоел на републикански социјалдемократски позиции. Уредникот Станчев бил близок до Јане Сандански и до левицата на ВМРО. Во уредувачкиот комитет влегувале Григор Василев, Григор Чешмециев, Асен Цанков, Илија Јанулов и Петар Вичев. Како дописник и коректор, во весникот работел и Георги Велчев, а шеф на репортажата бил Иван Павлов Костов. Редактор во весникот била и Христина Антонова – првата професионална новинарка во дневниот печат. Во 1908 година уредникот и финансиски организатор на *Камбана*, Кирил Коларов, го напуштил весникот. Подоцна весникот го засилува националистичкиот дух и во Првата светска војна (1915 – 1918) е на јасни прогермански позиции. По завршувањето на војната, во 1919 година весникот *Камбана* е укинат, а Станчев е суден со виновниците за националната катастрофа. Весникот бил обновен во 1925 година. Во 1934 година, откако го купил Лазар Поповски, го критикувал ВМРО на Иван Михајлов. По мајскиот државен удар, тој го поддржувал режимот и бил забранет по неговиот пад. Подоцна почнува да излегува под името *Нова камбана*.

дар⁷, *Вечерна пошта*⁸, *Мир*⁹, белградската *Политика*¹⁰, солунските, *Светлина*¹¹

⁷ *Вардар* е бугарски весник издаван и редактиран од Данаил Крапчев. Излегувал од 1911 до 1912 година како неофицијален орган на обновената Внатрешна македонско-одринска револуционерна организација. Дел од тиражот излегувал под имињата Огражден, Пелистер, Места, Струма, Марица, Пчиња, Брегалница, Црна, за да може весникот полесно да ја избегнува цензурата и да се шири во Македонија. Под името Пелистер излегле 30 броја како неделен весник во Софија. Првото издание на весникот се појавило на 1 октомври 1911 година. Меѓу неговите соработници се: Григор Василев, Никола Милев, Иван Георгов, Христо Матов, Атанас Јаранов, Петко Пенчев, Христо Сиљанов и Љубомир Милетиќ. Весникот е критички настроен кон младотурскиот режим, како и кон надворешната политика на владата на Народната и на Прогресивно-либералната партија.

⁸ *Вечерна пошта (Вечерна поща)* е информативен весник од почетокот на дваесеттиот век кој излегувал во Софија, а се занимавал со политика, литература, индустрија и со економија. Прво почнуваат го издаваат Наум Туфекчиев и Стојан Шангов во 1900, а излегува до 1914 година. Создаден е по иницијатива на Борис Сарафов и на доктор Никола Генадиев со цел да биде поддршка на македонската кауза. Негов прв главен уредник е Стојан Шангов. До 11 јануари 1902 година излегува 3 до 4 пати неделно (во понеделник, вторник, четврток и во сабота), а од тој датум понатаму станува дневен весник. Подоцна како соработници во весникот влегуваат Ставре Наумов и Петар Михајлов. Имал тираж од 10 000 броја и бил најдобриот независен бугарски весник во своето време. Други уредниците на весникот се: Ставре Наумов, Петар Михајлов, Петар Даскалов, Матеј Геров, Иван Коларов, Ради Радев, Емил Козак-Чермак, Димитар Михалчев, Никола Милев, Димитар Константинов, Александар Божинов и Иван Славов.

⁹ *Мир (Миръ)* е бугарски историски весник. Излегувал во периодот 1894 – 1944 година како орган на Народната партија. Меѓу основачите на весникот се Константин Стоилов, Иван Евстратиев Гешов, Теодор Теодоров. Неговиот последен број излегол на 30 декември 1944 година, кога е укинат од новата влада по државниот удар во септември 1944 година. Поради својот квалитет и сериозноста бил нарекуван бугарскиот *Тајмс*.

¹⁰ *Политика* е дневен весник кој излегува во Србија повеќе од еден век. Како основач и главен уредник, Владислав Рибникар на 25 јануари 1904 година во Белград, каде што и денес се наоѓа седиштето на редакцијата, го започнал издавањето на весникот. *Политика* е најстариот дневен весник во овој дел од Европа и до денес секојдневно излегува со исклучок на неколку прекини во периодот на Првата светска војна, односно од 14 ноември до 21 декември 1914 година и од 23 септември 1915 до 1 декември 1919 година, потоа за време на Втората светска војна, т. е. од 6 април 1941 до 28 октомври 1944 година. Не излегувал и во летото 1992 година поради штрајк на новинарите како отпор спрема државните власти кои настојувале *Политика* да ја претворат во јавно претпријатие. Во својата долгогодишна историја весникот соработувал со голем број значајни научни и културни дејци. Најпознати меѓу нив се нобеловецот Иво Андриќ, српските писатели и поети Милош Црњански, Бранко Ќопиќ, Јован Дучиќ, Бранислав Нушиќ, Десанка Максимовиќ, Тин Ујевиќ, Момо Капор, Васко Попа и др. Свои текстови на страните на *Политика* имале и сер Винстон Черчил, Томас Ман, Едуард Ерио и др.

¹¹ *Светлина*, со поднаслов Орган на интересите на отоманскиот Бугарин, е бугарски весник кој излегувал во Солун, во Османлиската Империја, во 1912 година, и тоа во среда и во сабота. Весникот го издавал Панчо Дорев (главен и одговорен уредник). Пропагирал за „зближување меѓу различните народи, а особено меѓу Турците и Бугарите“. Весникот се печател во печатниците на Коне Самарџиев и К. Тенчов. За време на предизборната

и *Право*¹², *Нов век*¹³, цариградскиот весник *Вести*¹⁴ и османлиските весници

кампања за вторите парламентарни избори во почетокот на 1912 година, Дорев во *Светлина* ја објавил предизборната платформа која повикувала на бугарско-османлиска соработка и лојалност кон младотурскиот режим, што требало да го гарантира просперитетот на бугарската националност во империјата. Весникот се борел за зајакнување на позициите на Егзархијата, израмнување на црковните и на училишните права на егзархистите со оние на патријаршистите, се залагал за финансиско-кредитни олеснувања кои ќе го решат земјоделското прашање и за олеснување на пристапот на Бугарите до државните служби, како инструмент за решавање на бугарските национални проблеми.

¹² *Право*, со поднаслов *Дневен политичко-општествен весник*, е бугарски дневен весник кој излегувал во Солун од 1910 до 1913 година под редакција на Никола Наумов. Одговорен уредник е Тодор А. Каев. Се печател во печатницата на Јордан Јарцев. Весникот бил орган на дејците на поранешниот Сојуз на бугарските конституциони клубови и наследник на весникот *Отечество*. За време на парламентарните избори во почетокот на 1912 година, редакцијата на *Право* заедно со оние на *Вести* и на списанието *Искра* станува еден од бугарските политички центри. Трите уредништва ја формираат Централната изборна комисија, која имала задача да го организира бугарското население врз основа на унифицирана платформа, која е во духот на програмите на двете распуштени бугарски политички партии. Дејците околу трите редакции се ориентираат кон предизборен сојуз со опозицијата и ја критикуваат младотурската политика како опасна за бугарските национални интереси и воопшто за националниот идентитет на нетурското население во империјата. Платформата не успеала да постигне единство на бугарските политички субјекти – нејзе ѝ се спротивставила групата околу Сребрен Поппетров и весникот *Вистина*, како и туркофилската група околу Панчо Дорев и весникот *Светлина*. Последениот број на *Право* се појавил на 7 мај 1913 година, кога е забранет од власта. Од него излегле вкупно 721 број.

¹³ *Слобода (Свобода)* е политички весник во Софија издаван со државни средства во периодот 1886 – 1899 и 1918 – 1920. Првично (1886 – 1887) ја изразува политиката на регентството, а потоа бил орган на Националнолибералната партија на Стамболов. Во 1899 година прекинува со излегување и е заменет со *Нов век*. Меѓу уредниците се вбројуваат: Захари Стојанов, Димитар Петков, Димитар Ризов. Во почетокот излегувал двапати неделно – во среда и во петок, а подоцна и секој работен ден.

¹⁴ *Новини* е бугарски весник, орган на Бугарската егзархија. Излегувал во Цариград во периодот од 27 октомври 1890 до 9 октомври 1912 година. Поднасловот на весникот бил *Политички, научно-литературен и духовен весник*. Во првата година бил неделник, од втората излегувал двапати неделно, а од 1909 година и трипати неделно. Од 1898 година го променил името во *Вести*. Весникот бил печатен во печатницата на ресенчанецот Калчо Стојанов. Од 7 август 1912 година е забранет од османлиските власти и наместо него, се издава весникот *Глас*. Во текот на годините уредници на весникот биле Атанас Шопов, Димитар Македонски, д-р Владимир Бурилков, Христо Силјанов и др. Тој информирал за новостите од црковен и од просветен карактер и детално се занимавал со просветата и со културните манифестации на македонските бугарски општини. Известувал за настани како Горноџумајското и Илинденското востание. По 1908 година весникот редовно информирал за состојбата на бугарските политички затвореници во османлиските затвори, ги поттикнувал бугарските општини да бидат заинтересирани за новите изборни права, препорачувал да се создаваат бугарски политички партии, протестираал против ограничувањето на правата на бугарските цркви и училишта. Во

*Сабах*¹⁵, *Шахрах* и др.

Белградска Политика, преку својот известувач од теренот, во серија написи информирала во детали за настанот и за случувањата по бомбашкиот атентат. Дописникот на Политика во својот извештај вели дека сè до 21 ноември нападне, во Штип било необично мирно. Муслиманите го славеле вториот ден од својот најголем верски празник Курбан бајрам. Но, за христијаните бил пазарен ден. Околу пладне, непознат човек облечен во селски алишта, водејќи со себе магаре натоварено со јаболка, влегол во еден мал дуќан кој се наоѓал во сутеренот на големата Чарши-џамија. Во него била сместена општинската кантарџилница. Непознатиот комита преоблечен во селски алишта го замолил кантарџијата да му ја измери торбата, но додека тој ја мерел торбата, непознатиот исчезнал. Тогаш кантарџијата, без да погледне што има во неа, ја оставил тешката торба во еден агол. Само што поминале неколку минути, се слушнал силен тресок.

Тешко ранетиот кантарџија паднал на земја, а подоцна и издивнал од раните и со тоа станал жртва на атентатот, а чаdot од експлозијата се разнел насекаде во околината. Станало јасно дека се случила страотна експлозија, ама никој не знаел како и на кој начин. За само неколку минути целата чаршија се собрала околу џамијата, од која само еден сид бил дигнат во воздух. Однатре се слушало офкање и лелекање. На средината од џамијата имало шестмина ранети Турци, кои се превивале од болка, а во урнатините се насирал еден разнесен труп на младо момче, кое тука се нашло на молитва.

Паниката траела многу кратко, зашто во тој момент се слушнало силно викање од разлутените Турци: „Ѓаурите ги нападнаа муслиманите.“ Тоа ѝ дало повод на разбеснетата толпа од неколку стотини Турци, Роми, Евреи, маџири, џандари, полицајци и војници кои се нашле тука, во јуриш дивјачки да се нафрлат врз христијаните во чаршијата и да започнат масовен колеж

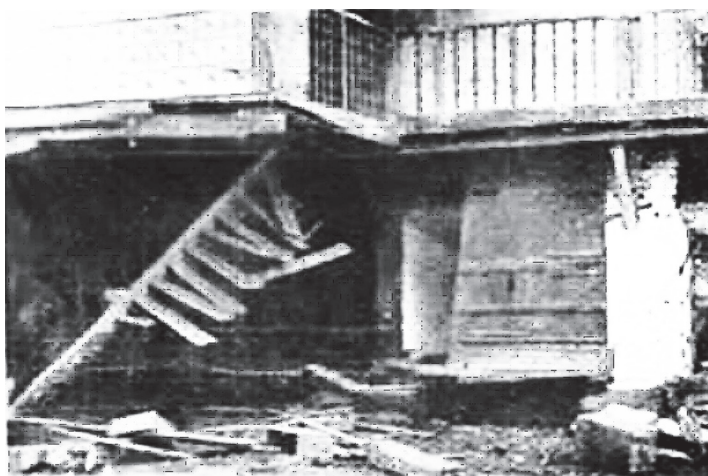
него се дискутирало отворено за сите балкански политички прашања. Од декември 1908 година објавувал и официјални документи, како османлискиот Устав, говорите на бугарските пратеници во османлискиот парламент, резолуциите на митинзите во Прилеп и во Солун против српската и против грчката пропаганда. Во предвечерието на Првата балканска војна весникот известувал за атентатите во Штип, Кочани, Дојран, Кратово и на други места, објавувал сведоштва за масовните масакри на населението кое не било заштитено од страна на властите. Во броевите од септември 1912 година известувал за подготовките на Бугарија за војна и за мобилизацијата во балканските земји. На 9 октомври 1912 година весникот ги информирал своите читатели за избувнувањето на балканската војна и за тоа дека ќе прекине понатаму да излегува.

¹⁵ *Sabah (Умпо)* е дневен весник кој почнал да излегува во 1875 година во Истанбул, а го издавал Пападопулус. Главен и одговорен уредник бил Шемсеттин Сами (Şemsettin Sami). Поради цензурата и постојаните конфликти на главниот уредник со сопственикот, весникот *Sabah* во 1882 година бил откупен од Михран-ефенди (Mihran Efendi). Во 1891 година неговиот тираж достигнал 12 000. За време на Првата светска војна се споил со весникот *Peşav (Вест)* и под името *Peşav-ı Sabah* излегувал како дневен весник сè до затворањето во 1922 година. Ова е првиот весник со името *Sabah* во историјата на османлиските медиуми. Подоцна, од 1938, па сè до 1964 година излегува како дневен весник под името *Yeni Sabah (Ново умпо)*. Денешниот весник *Sabah* е наследник на *Yeni Sabah* откако ги откупил неговите права и од 1985 година почнал со својата активност.

на недолжниот народ. Со секири, ножеви, мотики и стапови удирале каде ќе стигнат и за кусо време веќе било пролеано многу крв.

Поштенска картичка од 1913 година на која се гледа местото каде што се наоѓала Шардаван џамиси во 1911 година

Внатрешниот дел од џамијата по експлозијата

Христијаните кои во првиот налет успеале да спасат жива глава потрчале кон своите маала. Но масата разулавени Турци се нафрлила врз нив и сосема мал број успеале да се спасат. Некои од нив, бегајќи пред толпата, по патот упаѓале во еврејските куќи со намера да се спасат, но Евреите со ќотек ги исфрлале од своите куќи, а некои дури и ги предавале на Турците плашејќи

се и самите од колежот на разбеснетата толпа. Раздразнетоста станувала сè поголема, а дивјаштвото на прогонувачите сè пострашно. Убивале, кршеле, пљачкосувале. Дури тогаш во чаршијата се појавила воената патрола, која ги растерала споулавените турски маси, но во тоа време поголемиот дел од толпата веќе не била во чаршијата, туку по христијанските маала, од каде што се слушале очајнички писоци и лелек. Додека војниците ги прибирале мртвите и ранетите, полицијата била растрчана по ановите во градот апсејќи ги селаните што тој ден се нашле на пазарот.

Ужасот од доживеаното оставил длабоки траги кај преживеаните, за што зборуваат и нивните сведоштва.¹⁶

¹⁶ Кон ова може да се додаде и усната историја на штипјани. За тоа како го доживеале настанот се дознава од сведоштвото на Доне Цеков од с. Долани. „Потекнувам од село Долани. Татко ми беше починат и тој ден јас, мајка ми и сестра ми дојдовме на штипскиот пазар да продаваме кожуви (горна облека изработена од кожа, поставена со крзно од внатрешната страна). Додека продававме, јас огладнев и мајка ми ми даде пари да си купам сомун од блиската фурна, која беше недалеку од џамијата. Само што го купив сомунот, слушнав силна експлозија. Се свртев нагло и видов како во воздухот летаат штички и други делови од урнатините на џамијата. Отрчав право кај мајка ми и видовме како заптиите поведоа двајца врзани кон укуматот. Се пушти глас дека ги фатиле атентаторите и дури состојбата почна да се смирува. Но, по десетина минути од укуматот излезе турскиот намесник и гласно на турски извика: 'Удрете на каурите!' Тогаш започна невидено тепање. Турците се нафрлија врз нас и тепаа кој со што ќе стигне и кој каде ќе стигне. Почнавме да бегаме. Јас трчав прв, а по мене мајка ми и сестра ми. Токму кога требаше да ја поминам улицата, еден стар Турчин се исправи пред мене. Ме фати за косата и ми ја наведна главата, по што мавна со секирата и ме удри по вратот. Бликна силен млаз од крв кон неговите очи. Тоа го збуди Турчинот, кој ја испушти секирата, а јас, иако ранет, се отргнав од неговите раце и продолжив да трчам. За среќа, во близината живееше тетка ми и сиот крвав отрчав право кон нејзината куќа. Таму ми го сопреа крвавењето. Тепањето продолжуваше, Турците тепаа сè што е христијанско. По неколку дена дојде странска комисија да направи увид на жртвите од масакрот. Ме повикаа и мене да дадам изјава. Бев повикан и кај турскиот командант на касарната, кој ме праша дали го познавам Турчинот што ме удри со секира по вратот со цел да ме убие. Му реков дека не го познавам. Подоцна од турската власт ми била доделена парична помош, но таа не стигна до мене бидејќи ја зел еден чорбаџија од нашето село кој не ме ни извести за помошта.“ Ова е единствената аудиоснимка на која зборува жив сведок за штипската касапница во Шардаванот во 1911 година. Доне Цеков, сега покоен, тогаш имал 91 година. Снимката ја направил м-р Александар Донски на 11 март 1986 година. (Александар Донски е литературен преведувач, раскажувач и историчар. Роден е во 1960 година во Штип, во уметничко семејство. Основно и средно образование завршил во Штип, а дипломирал на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, на групата Историја на уметноста со археологија. Александар Донски има објавувано голем број написи во повеќе списанија и на различни теми. Автор е на неколку документарни радиоемисии. За својата работа има добивано и награди. Повеќе години соработувал со *Народна волја* од Благоевград, *Македонско сонце* од Скопје и со *Австралиско-македонски неделник* од Мелбурн.

Името на агентаторот што го подметнал динамитот го објавила белградска *Политика*¹⁷, а го потврдиле Вечерна пошта и сите други софиски весници. Тоа бил егзархистот Тане Мите, кој со подметнатиот динамит во 1911 година ја дигнал во воздух чаршиската џамија и директно го президвикал масовниот колеж на недолжното население.

Така, во написот со наслов „Страшан дан у Штипу“¹⁸, новинарот ги дава поединостите за колежот на „Бугарите“ (така го нарекува македонското население во Штип), при што само во една куќа, во која влегле насилно, биле убиени дури шестмина од семејството на кирацијата Бреслиски од маалото Бело Брдо.¹⁹ Разбеснетите муслимански маси ги опљачкале сите дуќани во сопственост на христијаните.

Вест о грозним крвавина у Штипу изазвала је велико узбуђење у Софији и целој Бугарској.
Софијски листови признају, да је Тане Мита, агентатор који је бомбом дагао у воздух штипску „Чарш џамију“ одишта егзархиста. Али тарде, да је он то учинил као туђински агент, који је тим агентом изазвал велики покољ бугараша у Штипу.

Во написот „Покољ у Штипу“²⁰ белградска *Политика* пишува дека за само половина час биле убиени 14 лица, 32 биле смртно ранети и 125 биле ранети. Во исто време го објавува и официјалниот Извештај на косовскиот валија во кој се вели: „По експлозијата која на ден Бајрам се случи во џамијата, гневот на народните маси веднаш се изли врз христијаните кои биле напаѓани каде што ќе се видат. Сите овие ранувања и убиства биле извршени само за половина час. На крајот стигна војската и го врати редот во градот. Иако македонското население најстрого го осудуваше агентот на Револуционерниот комитет, власта презеде најстроги мерки за да се избегнат репресалиите.“²¹

Речиси идентична информацијата за настанот е објавена во софискиот весник *Мир*, гласило на бугарската влада, која во целост одговара на описот што го дала и *Политика*. Во неговиот извештај има дури и информации што ги нема во белградскиот печат. Па така, може да се прочита дека тој ден на

¹⁷ В. *Политика*, бр. 2824, 27 ноември 1911 година, насловна страница.

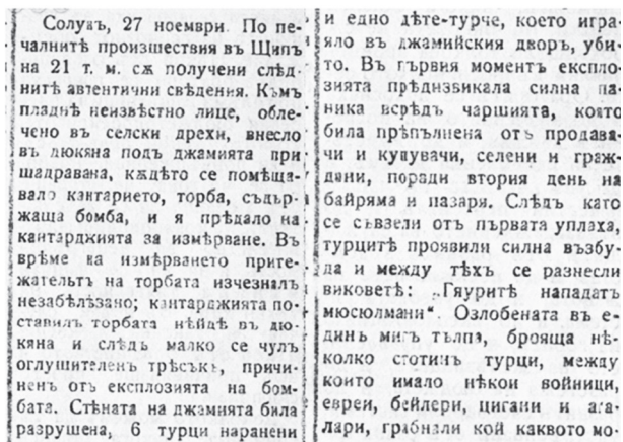
¹⁸ В. *Политика*, бр. 2827, 30 ноември 1911 година, насловна страница.

¹⁹ Потполно истиот податок е објавен и во в. *Мир*, бр. 3419, 30 ноември 1911 година

²⁰ В. *Политика*, бр. 2822, 25 ноември 1911 година, стр. 2.

²¹ *Истото*.

штипскиот пазар биле присутни пазарции од девет кази. По описот на тоа како се случил настанот, на јавноста ѝ се соопштува дека ранетите во погромот биле оставени без медицинска помош и поради тоа бројот на смртните случаи постојано се зголемувал.

В. Мир, бр. 3419, 30 ноември 1911 година

На 22 ноември од воената болница биле извадени 17 мртви. Освен нив, имало мртви по улиците, кои биле погребани без присуство на роднините. Силен кордон од војска и жандармерија не дозволувал никој да им се приближи на мртвите. Многу од граѓаните ги немало ниту во болница ниту во затвор, па семејствата ги барале и не знаеле каде се.²²

Меѓу дуќаните во чаршијата што биле разбиени и ограбени за време на беснењето на толпата, пишува понатаму *Мир*, се наоѓаат дуќаните на Тодор Устичков, Тодор Чепреганов, Михаил Гаврилски и Илија Хаџи Васков, саатчиските дуќани на Дане Коцев и Стојан Савев и златарскиот дуќан на Иван Настев. Во продолжение на овој текст стои дека на 22 ноември во Штип пристигнал скопскиот околински кајмакам, кој бил испратен од скопскиот валија. Заслужува да се одбележи подготовката што се правела пред неговото пристигнување. Беледиските (општинските) коли носеле песок и вода – водата за да се измијат штиците на подот во турското школо каде што биле пренесени ранетите, а со песокот било наредено да се посипат сите локви крв низ градот.

Штипјани не биле задоволни од османлиските власти, кои не направиле ништо за да се запре крвопролевањето и затоа барале непристрасна анкетна комисија која ќе го испита случајот, ќе ја утврди вистината и најстрого ќе ги казни виновниците.

²² В. Мир, бр. 3420, 1 декември 1911 година.

Дополнителни сведення по
клането во Штип.

Солунџ. — Дополнителни сведення по сабитатијата во Штип. Имената на погребаниите на 22 т. заранџта. 17 мъртви измърди отъ ранитџ во военната блатица българи сж Иорде Мензровџ, Иванџ Кусџ Арсовџ, Мите Стояновџ. Иорданџ Голџиџховџ, Иорданџ Андоновџ, Петџрџ Коштановџ, Иорданџ Коцевџ, всички отъ града Штипџ; Мите Рабиџиџцевџ, отъ шивџската махџла Ново село. Мите Тасевџ, отъ с. Недџаниџи, Мико Јанџкиевџ отъ Богословџиџ, Иванџ Станџевџ отъ Долно Троџерџиџ, Ангелџ Коцевџ, отъ с. Припечџани, Христо Чивџчевџ отъ гр. Кочџани, Димџе Данаџиловџ Бџрџварски, Георџи Богџатиновџ и двамаџта отъ Лескеџвица, Тодџорџ Евџтџимовџ, с. Брџеџгџ, Велиџчко отъ с. Нџоковџани. Оџколо 150 души

Список на убиените
објавен во весникот *Мир*

Цариграџдџ, 27 н. — Депуџтатската анкетна комџисиџа, която трџгва днесџ прџџџз Солунџ и Велесџ за Штипџ, се состоџи отъ слџдџнитџ депутати: Бџлгарџиџ Т. Павловџ (отъ Скопџиџе), Хр. Далџчевџ (Сџвресџ) и Д. Влаџховџ (Солунџ); гџрџци: Хонџерџевџ (Солунџ), Вавџванасџ (Серџфиџџе) и дрџрџ Константиџниџдисџ (Рџдџосџ); арџменџци: Бџеџдџжџиџанџ (Кџозџанџ), В. Папџазџиџанџ (Ванџџ); партиџята на либерџалното спџораџзуџмџџиџе: Дрџрџ Рџза Теџфикџ бџей (Одрџнџиџ) и Зоџхрџавџи-џеџфенџди (Хџона).

Членџви на анкетната комџисиџа
објавени во весникот *Мир*

За таа цел, на 23 ноември 1911 година во Штип било свикано Собрание на повидните граѓани во присуство на кајмакот, воениот заповедник и на дваџца виши офицери. Граѓаните барале да се преземат сериџзни мерџки за враќање на мирот и споџкојството во градот и го изнеле фактот дека сите оние што биле тепани и повредени во колеџжот нема да ги отворат своите дуќани сџ додека не добиџат гаранџии дека имотот и животите не им се наџоѓаат во опасност.

Кајмакот се обидел да го отфрли обвинението дека во колеџжот учестџувале и владини службениџци, но граѓаните му набројале со име и презиме 26 лица кои биле ранети од полицисџки агенти.

На 25 и на 26 ноември, од тешките рани починале и Миле Јованчев од штџипско Ново Село и Лазар Божинов од Штип. Христиџјаните прогласиле 7-дневна жалост и еџдновременно училиштата и целата чаршиџа биле затворени. Меѓу офицџерите што ја спречиле толпата во намерата да убива бил офицџерот Али-џеџфенџди, а кајмакот лично го спасил Доне Чанџци (Прилепчански).

Граѓаните раскажувале дека жандармерисџкиот онџбаша, чаушот и полицисџките агенти учестџувале во грабеџот и во безредieto. Меѓу нив, Ислам-онџбаша ги пуштил затворените Турџци од затворот, кои се нафрлиле врз неџдолџжното население. Чаушот наредил да се тепаат граѓаните што ги посочил самиот тој. Полиџцисџкиот агент Махмуд пукал со пиштол во селаните.²³

Во извештаџот на анкетната комџисиџа е констатирано дека биле убиени 17 души, а 400 биле ранети, и тоа сите христиџјани. Било утвџрџдено дека никој од христиџјанското население не им пружил отпор. Сите рани на застреланите биле од куршуми од пиштол испукани в грџб. Чиновниците биле компромитирани, еџдни за учество во грабеџите и во убиствата, а други затоа што пасивно набљудуваџќи, не ја исполниле своџјата должност. Впечатокот на комџисиџјата

²³ В. *Мир*, бр. 3421, 2 декември 1911 година.

бил дека месната власт можела да го спречи колежот. Исто така, комисијата утврдила неточности во известувањето за настанот во некои дневни весници. Имено, пишувањето на еден солунски весник дека Евреите учествувале во аферата, кое потоа било пренесено од некои грчки и ерменски весници во Цариград, било неточно. Напротив, голем број Евреи им пружиле засолниште на гонетите. На комисијата ѝ бил приложен список од 121 „Бугарин“ прибрани кај Евреите. Имало четворица-петмина такви кои биле компромитирани кај населението, но таа бројка е незабележителна во однос на оние што пружиле помош. Исто така, во извештајот на комисијата стои дека и неколку турски семејства им помогнале на Македонците и ги засолниле кај себе.²⁴

В. Камбана, бр. 1456, 25 јануари 1912 година²⁵

Првата фотографија од настанот била објавена во софискиот весник *Камбана*. Редакцијата на 25 и на 26 јануари 1912 година еднопосредно објавила две различни фотографии на дел од ранетите кои лежеле во турското школо.

В. Камбана, бр. 1457, 26 јануари 1912 година

²⁴ В. Мир, бр. 3430, 13 декември 1911 година.

²⁵ Фотографијата била преземена и објавена и во списанието *Светлина*, Солун, год. XX, книшка II, 1912 година, стр. 17.

Во истиот број на весникот е објавен уште еден прилог под наслов „Касапницата во Штип“²⁷, испратен на 27 ноември 1911 година и потпишан од авторот известувач Фазиле. Во прилогот тој објаснува за мерките што ги презел скопскиот валија, кој ѝ ветил на тричлената делегација ополномоштена од граѓаните да го образложи барањето за преземање мерки за заштита на населението и за казнување на виновниците.

Атентатот во Штип. — Цариградот. Освештателите во желаниците, една официјална депеша до министерството на внатрешните работи соопшва, не дојде во Штип, во джамията „Чарши-Джамия“, избувна една бомба. Отг експлозивот джамията била срушена; срушена припаднала големо количество у мусулиманите. Појавила се хавата, во която имало деветицет души убити и дваестине ранени. Министерството на внатрешните работи внигна турската во Штип, отг кои ирешност се убиецт. Министерскиот совет се зивил даяс сь динамитот атентати по желаниците. Савдз свршението на савдз, министерот на внатрешните работи, Давалат беј, проинкува на журналистот савдзото номиние: „Несомнено е, че тдан престаживани извршени емоурично во тавсв свдз день нато бафрива, сж имали за шдв да се пријавива разразение у мусулиманите и да се пријавива обществените редсв из коморитарив, но правителството е виезо вичкои потреби во сучеца илрон и е прилаго скосива живианитат во Штип, министерството на внатрешните работи е дако не вкшнитат вкшити нужнитат разпоредби и авторитат на поконуваната не шс шс постигнатат шдвта. Скопанот виваа Махтар беј е отившав во Белград.“

ДИНАМИТНИОТ АТЕНТАТ ВО ШТИП
**Бомбата во Штипската джамия.
 200 Бугарски жртви.**
 Освештателите вчера атентати на 21 т. во Штип е била извршена бомба во джамията „Чарши-Джамия“. Отг експлозивот джамията била срушена, което припаднало големо количество мусулиманите, които се нахвърлили върку бугарите, като минимално автори на покушението.
 Во „схватката“, както и наричат бугарските телеграми, сж павали сдвднит жртви: едно мусулиманско дите убито, 12 мусулимански ранени, 14 бугарски убити, 32 бугарски тешко, 66 леко и 69 полеко ранени. Резултат бива вкштанонетт прдан случката за вземс широким разиврива на смутт.

Атентати и кавката во Македонија. Отг Македонија влгавт тревожни вкштити. Крај Белград и во Штип во една джамия сж избухнала бомба. Тоа е било поводот за турците да извршат масовни илвчети над невинни бугари. Во една телеграма отг Цариград се навав, че според резултатот на официјалната вкштити во атентатот во Штип имаво: — едно мусулиманско дите убито, 12 мусулимански ранени, 14 бугарски убити, 32 бугарски тешко, 66 леко и 69 полеко ранени.
 Портата е разпритила до своите посланици во странство циркулар, сь който имь соопшавана атентатите и пријавана, че бива вкшити вкштити митри за ододржките редсв. вичкоит шдвти да сдвдват строго вкштанонетт правителството направило илвчички разпоредби во вкштанонетт населението вкштити држане, което би могло да тури Портата во тудно положение во свдзити моментт.

Написи за динамитниот атентат во Штип во весниците *Вести* од Цариград, *Свободно време* од Софија и *Нов век* од Букурешт од 25/26 ноември 1911 година

Валијата ги замолил да се откажат од намерата за испраќање телеграма во Цариград, со објаснување дека сето тоа може и тука да се реши и дека сè ќе биде истражено од специјална комисија, а виновниците ќе бидат најстрого казнети. Тој го исполнил ветувањето и утредента веќе пристигнала специјална комисија заедно со двајца лекари за да им пружат медицинска помош на тешко ранетите кои без никаква помош лежеле во затворската болница, но и на другите кои имале потреба од помош поради повредите здобиени во време на безредијата.

Како што може да се види од исечокот прикажан во весникот, комисијата дала детален извештај за своето истражување. Овде се цитирани и жителите на Горно Маало, кои сè уште живееле во страв и не биле спокойни, особено ноќе. Првите неколку ноќи се собирале по 4-5 семејства во една куќа и така ги поминувале ноќите. Положбата, вели Фазиле, и понатаму е грозна и населението и понатаму не е смирено.

Иако во известувањата се среќаваат различни бројки на жртви и на повредени, сепак може да се констатира дека реакцијата на османлиските власти кон христијанското население била жестока.

Колежите над христијаните за време на „магарешките атентати“ биле искористени од балканските земји за да преземат чекори и да извршат притисок врз османлиската власт и да спроведат позасилена пропаганда за својата „ослободителна мисија“ во Македонија. Ваквата состојба на нетрпеливост, фанатизам и реакција, но и територијални аспирации неминовно го вовлекла Балканот во војната што следува.

²⁷ Истомото.

СТАТИИ

УДК: 327(100-62Г. Сили 497.7+496.5)”1912/1913”

ВЛИЯНИЕ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ НА СУДЬБЫ АЛБАНИИ И
МАКЕДОНИИ (1912–1913 гг.)*Владо Појовски*

редовен професор на Правниот факултет „Јустинијан Први“ – Скопје

Abstract

Albania and Macedonia were treated differently on the London Conference of 1912–1913. Albania was created as a country, whereas Macedonia was treated as neither a political question, nor a separate territory. It was considered a part of the territories lying on the west side of the Enez–Midye line, which were supposed to be given to the Balkan allies (Bulgaria, Greece, Serbia and Montenegro) and divided between them. This article is dedicated to determining the main reasons that caused Albania and Macedonia to be treated differently during the above mentioned conference.

Keywords: The Great Powers, Albania, Macedonia, Russian politics, division of Macedonia

После Первой Балканской войны перед открытием Лондонского совещания послов официальные власти великих европейских сил восстановили принцип автономии Албании¹. На первом заседании Лондонского совещания послов 17 (30) декабря 1912 г. было принято решение о создании автономной и нейтральной Албании под суверенитетом султана и при коллективной гарантии великих держав.²

После отказа Султана от Албании 29 июля 1913 г. она стала независимым государством под гарантией и контролем шести европейских держав. С той поры, независимо от кройки великими державами тяжелыми «ножницами»³ албанских границ, более одного столетия отмечается обретение Албанией своей государственности⁴.

¹ *Балканската война или Руската оранжева книга*. София 1914. Док. № 60 (далее: Оранжева книга)

² Сазонов С. Д. *Воспоминания*. Мн. 2002 // http://militera.lib.ru/memo/russian/sazonov_sd/04.html

³ *Оранжева книга*. Док. № 63, 71, 78, 79, 80, 83–85, 87, 89–92, 96–97, 106, 108–110, 113–114, 116; Тодороска Катерина. *Политичките и културните врски меѓу Македонците и Албанците 1903–1913*. Скопје 2003. Д. II (документи). Док. № 127–129, 131, 136, 138–141, 143–144, 146

⁴ См.: Абдули Рамиз. *Албанското ослободително движење 1908–1910*. Скопје 2002. Т. 1; Абдули Рамиз. *Албанското ослободително движење 1911–1912*. Скопје 2003. Т. 2;